

*/ se stálým zřetelem k sovětské okupaci Československa
v roce 1968*

Autor: Petr Steiner

Při letmém pohledu na titulní stránku svých oblíbených novin 21. srpna 1968 běžný čtenář sovětské *Pravdy* patrně přskočil tak důvěrně mu známé heslo „Proletáři všech zemí, spojte se!“ v hlavičce listu. Ale zpráva, která znenadání přidala tomuto heslu na žhavé aktuálnosti, mu rozhodně uniknout nemohla: „TASS je zplnomocněn prohlásit,“ sdělovalo oficiální komuniké typicky sovětským newspeakem, „že straničtí a vládní činitelé Československé socialistické republiky se obrátili na Sovětský svaz a další spojenecké vlády s prosbou o poskytnutí neodkladné pomoci našemu bratrskému lidu Československa, včetně pomoci ozbrojenými silami. Tato žádost byla vznesena, protože existující socialistický řád a ústavou dané právní uspořádání v Československu jsou ohroženy kontrarevolučními silami, které se spojily s vnějšími silami nepřátelskými socialismu.“ Dovolává se „práva vlád na individuální a kolektivní sebeobranu“ a na „konkrétní zájem našich zemí na zabezpečování míru v Evropě proti silám militarismu, agrese a revanšismu, které nejednou zavlekly evropské národy do války“, nemohl soudruh Brežněv než neoslyšet upřímně míněnou prosbu „zdravého jádra KSČ“ a neposkytnout kýženou „bratrskou pomoc“. Do Prahy bylo vysláno půl miliónu vojáků Varšavské smlouvy s úkolem svrhnout československou vládu a nastolit místo ní takovou, jež by byla blíže sovětským představám o socialistickém zřízení. 1]

O nějakých třicet pět let později se na ohlasové stránce jiných novin — jejichž světonázorová orientace je v tom nejpříkřejším rozporu s tou, k níž se kdysi hlásila stará dobrá *Pravda* —

objevil dopis, který si svým tónem morálního povýšenectví a agresivity s tím prvním nikterak nezadal. 30. ledna 2003 jej s podpisy osmi evropských státníků otiskl *The Wall Street Journal* pod titulem „United We Stand“ („Jsme sjednoceni“). Tento list v podstatě jen přežvýkal všechna dřívější americká obvinění vůči Iráku, na něž Rada bezpečnosti OSN ve své trestuhodné lehkomyšlnosti nebrala nijaký zřetel. Ve jménu hodnot sdílených společně se Spojenými státy, tj. ve jménu „demokracie, osobní svobody, lidských práv a dodržování zákonů“, požadovali tito politici, aby byl svět konečně zbaven „nebezpečí, jaké představují zbraně hromadného ničení Saddáma Husajna“, které „se ve spojení s terorismem jeví hrozbou nedozírných následků“. Rezoluce č. 1441 dává Husajnovi „poslední příležitost,“ dopis pokračoval, „jak odzbrojit mírovým způsobem“. 2] Nebo se uvidí! Vzhledem k branné síle osmi států, jejichž představitelé se pod tímto ultimátem podepsali, se podobná hrozba může zdát jen bláhovým donkichotstvím. To však pouze tehdy, nevezmeme-li v úvahu předpokládaného adresáta tohoto listu — vrchního velitele patrně jediné armády na světě schopné podrobit si Irák vojensky. Aby rozptýlil obavy svých spojenců, a patrně též i v zájmu té skutečné a nefalšované transatlantické jednoty, přikročil George W. Bush k činu: 20. března 2003 se rozhodl na Irák zaútočit.

Domnívám se, že tyto dva dopisy mohou posloužit jako názorný příklad toho, čemu jazykozpytci říkají perlokuční účinek jazyka: tedy moci slova přivodit důsledky v reálném světě. Krátký oficiální list sepsaný hrstkou politiků dokáže přenést přes oceány a světadíly celé armády, poslat tanky do center moderních velkoměst, a to se všemi nepříjemnými důsledky, jaké těžkotonážní ocelová mašinérie pro jejich obyvatele může mít. Není však podobnost dvou příkladů tohoto osobitého epistolografického žánru spíše jen formální? Mohou mít zmíněné dopisy společného něco více než jen jisté obecně jazykové rysy? Na první pohled lze takovou podobnost považovat za neopodstatněnou, ba přímo pošetilou. Zdá se, že tyto dva texty jsou více než nesrovnatelné: dělí je netoliko prostor, ale i čas, během něhož se v posledních desetiletích udály nesmírné politické změny — včetně zániku samotného Sovětského svazu. Nikoli však podle Václava Havla! V listopadu 2002 si Havel na pražské konferenci věnované transformaci NATO připomněl své mládí, rok 1968 a tehdejší invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Dějinné poučení, k němuž dospěl, svědčí plně o jeho duševní zralosti a vyrovnanosti: „Tato [...] zkušenost mne nutí k velké opatrnosti. A zdá se mi, že vždy znovu, chceme-li zasáhnout ve jménu ochrany lidského života proti nějakému státu, musíme si položit — byť třeba jen na okamžik a jen ve skrytu duše — otázku, zda nejde náhodou o nějakou verzi ‚bratrské pomoci‘. [...] Proto je vždy znovu třeba na lékárnických vážkách zvažovat, zda jde opravdu o pomoc lidem proti zločinnému režimu a ochranu lidstva proti jeho zbrání, anebo zda náhodou nejde o nějakou — pochopitelně sofistickovanější, než byla v roce 1968 ta sovětská — verzi ‚bratrské pomoci‘“ (S8: 207). 3] Nelze tudíž než předpokládat, že když asi o dva měsíce později Havel podepsal dopis vyzývající k vojenskému zásahu proti Iráku, musel si být dobře vědom toho, nakolik dvojznačným se jeho požadavek může jevit. Dovolují si proto zvednout rukavici, která byla hozena tak vyzývavě, a srovnat nesrovnatelné.

Události okupace z roku 1968 jsou dobře známy. Dubčekův pokus obrodit komunistický režim v Československu byl pro kremelské pány nepřijatelný. Vznikalo jím totiž reálné nebezpečí, že by proreformní předáci KSČ mohli podřídit principy proletářského internacionalismu zájmům

národním, a pokusit se tak vyklouznout ze sevření ruského medvěda. A kdyby navíc našel tento čin v „táboře míru a socialismu“ své napodobitele, sovětská říše by mohla zaniknout o dvacet let dříve, než k tomu skutečně došlo. Moskva Dubčekovi nescetněkrát naznačovala, že byt snad je obrodný proces populární mezi Čechoslováky, v Kremlu mnoho obdivovatelů nenalezl. Žel, Praha na tyto jasné signály příliš nereagovala, a tak se někdy v březnu či dubnu 1968 počala vojenská intervence jevit Sovětům stále více jako snad jediný řešení vyvstalého problému.

V daném okamžiku však ještě chyběla politická legitimita, která by takovýto krok ospravedlňovala. Nevíme přesně, kdy byl zvací dopis podepsaný pěti prominentními československými komunisty sepsán, ani jak vlastně dospěl na místo svého určení. Podle apokryfního příběhu jeden ze členů této konspirační pětky, první tajemník ÚV KSS Vasil Biľak, podstrčil toto tajné memorandum svému ukrajinskému protějšku Petro Šelestovi na pánském záchodku 3. srpna 1968 — při posledních předinvazních jednáních v Bratislavě. Ať již je tato legenda pravdivá či nikoli, byl onen dopis nakonec přece jen doručen svému adresátu Leonidu Brežněvovi, který jej 10. srpna přečetl na zasedání v Moskvě, na němž se vstup vojsk plánoval. 4] A právě tento list také dobře posloužil svému účelu při ospravedlnění invaze z 21. srpna (viz komuniké v *Pravdě*). Okupace ČSSR vojsky Varšavské smlouvy sice kýženého efektu nedosáhla okamžitě, neboť signatáři zvacího dopisu nedokázali vytvořit předpokládanou „dělnicko-rolnickou vládu“, nicméně po počátečním zaváhání se Sovětům přece jen alespoň podařilo dostat většinu stávajícího československého vedení volky nevolky do Moskvy, kde pak již všichni přítomní — až na jednu paměťhodnou výjimku, k níž se ještě vrátím — ratifikovali tzv. moskevský protokol, který legalizoval dočasný pobyt Sovětské armády na československém území. V dané situaci ona „dočasnost“ trvala třiatdvacet let.

Ani původ dopisu otištěného ve *Wall Street Journal* není dosud zcela jasný. O čí nápad šlo, jak byl dopis sepsán, komu byl určen a proč? 5] Již jen samotný jeho název — jasná narážka na Lincolnovu řeč z roku 1858 známou coby „House Divided“ („Rozdělený dům“) — odkazuje k americké mytopolitické obraznosti a vede k důvodnému podezření o jeho neevropském autorství či alespoň o jistém transatlantickém vkladu. Nade vši pochybnost je však dnes již prokázáno, že dva ústřední body dopisu byly zjevně nepravdivé. Saddám Husajn nemohl porušit rezoluci Rady bezpečnosti č. 1441, z čehož ho osma dotyčných evropských politiků obviňovala, protože žádné zbraně hromadného ničení nevlastnil. A tyto neexistující zbraně hromadného ničení také nebylo komu předat nejen proto, že je Saddám neměl, ale též proto, že jeho údajné kontakty s teroristy z al-Kajdy byly jen dalším bohapustým výmyslem. Skutečnost, že tato obvinění byla plodem fantazie Bushovy administrativy a jejich účelem bylo jen ošálit americkou veřejnost, aby souhlasila s válkou, kterou se Bush rozhodl rozpoutat, byla známa dávno předtím, než Charles Duelfer zveřejnil svou zprávu o tom, že pátrání po zbraních hromadného ničení v Iráku bylo bezvýsledné, a rovněž předtím než Národní komise pro teroristické útoky na Spojené státy došla k názoru, že Husajnův podíl na spiknutí vedoucím k tehdejšímu teroristickému útoku v New Yorku byl veškerý žádný. Proslov doyena Senátu USA Roberta C. Byrda z 21. května 2003 je výmluvným svědectvím toho, proč tato strategie slavila úspěch na západní straně Atlantiku:

„Co se situace v Iráku týče, domnívá se tento senátor, že souhlas amerického lidu s nevyprovokovaným přepadením suverénního státu, porušujícím tradiční mezinárodní právo, byl vylákán na základě falešných premis. Existuje hojnost důkazů o tom, že strašlivé události z 11. září byly pečlivě zmanipulovány tak, aby se pozornost veřejnosti obrátila od Usámy bin Ládina a členů al-Kajdy, kteří byli inspirátory útoku z 11. září, na Saddáma Husajna, jenž jím nebyl. K uspíšení naší invaze do Iráku se prezident a členové jeho kabinetu snažili vykouzlit co nejúděsnější představy, počínaje hřibovitými mraky přes zakopané bedny plné bakteriologických zbraní až po kluzáky připravené roznést smrtonosné bacily po našich velkoměstech. Byli jsme předávkováni nadsázkami ohledně přímého ohrožení našich svobod Saddámem Husajnem. Tato taktika měla v národě, stále ještě trpícím kombinací posttraumatického stresu a spravedlivého hněvu, jenž následoval po útocích z 11. září, zcela bezpečně vyvolat potřebnou reakci. **Šlo o využití strachu.** Šlo o předstíraný lék na hněv.“ 6]

Byl-li dopis Brežněvovi využit se zpětnou platností, totiž aby dodal legitimitu vojenskému *fait accompli*, pak měl dopis osmy funkci předjímací. Byl plánovanou součástí obecné psychologické kampaně, jež měla vybičovat válečnou hysterii a přimět svět k tomu, aby přehlédl, že tento *casus belli* byl zosnován na základě prefabrikací a dohadů. 7] Evropany (včetně občanů zemí, jejichž představitelé zvací dopis podepsali) zjevně znepokojovali američtí neokonzervativci bijící na poplach čímkoli, co jim právě padlo pod ruku; na evropském kontinentu získávala převahu opozice vůči vojenskému řešení irácké krize. A kromě toho právě ve chvíli, kdy byl dotyčný dopis otištěn, se znovu objevil plamínek naděje, že konfliktu bude možno předejít diplomatickou cestou. 19. ledna prohlásil šéf inspekčního týmu OSN Hans Blix při své návštěvě Bagdádu: „Domníváme se, že válka není nevyhnutelná. Myslíme si, že inspekční proces, který uskutečňujeme, je mírovou alternativou.“ A den nato se svět dále dozvěděl, že „Irak a OSN dosáhli dohody ohledně lepší spolupráce při inspekci zbraní“, což „vyústilo do nové desetibodové úmluvy“. 8] Hlasitý francouzsko-německý odpor vůči nové rezoluci Rady bezpečnosti OSN opravňující válku mařil úsilí Bushovy administrativy zajistit si souhlas s vlastními útočnými plány u nejnápadnější světové organizace, a tak bylo nezbytné, aby se objevila „nezávislá“ evropská iniciativa, která by rozptýlila trvající pochybnosti o tom, že snad dobrodružná americká politika na Blízkém východě nemá pevnou transatlantickou podporu. Dopisem „United We Stand“ osma zdravých evropských jader sehrálo úlohu mouřenína.

„Pravda,“ poznamenává Havel o tomto trvalém předmětu svého zájmu, „není jen to, co se říká, ale i to, kdo, komu, proč, jak a za jakých okolností to říká“ (S5: 564). Kdo tedy jsou oni lidé, svolní bez mrknutí oka podepsat dopis obsahující takové hrubé smyšlenky, a proč tak učinili? Tato spěšně vytvořená „jednota“ je natolik nesourodou politickou směsicí, že skutečné důvody vedoucí její jednotlivé její účastníky k tomu, aby se tak s příkladnou vervou přihlásili k obraně „západních hodnot“, zůstanou asi provždy zahaleny tajemstvím. Za zmínku však určitě stojí pestrá minulost alespoň několika z těchto signatářů. Tak např. Silvio Berlusconi, obviněný z praní špinavých peněz, úplatkářství a křivopřísežnictví, jež konzervativní týdeník *The Economist* označil za „urážku italského lidu a jeho právního

systému“ a za „nejextrémnější evropský případ kapitalistova zneužívání demokracie, v níž tento žije a působí“. 9] Případně Péter Medgyessy, za sovětské éry agent maďarské kontrarozvědky pod krycím číslem D-209. Nebo Polák Leszek Miller, překabátný komunistický aparátčík, vypuzený z premiérského postu v květnu 2004, když se provalilo, že je zapleten do až doposud největšího polského korupčního skandálu. Jistě není třeba nějak zvlášť velký důvtip k tomu si spočítat, nakolik se těmito lidem mohla hodit protekce v Bílém domě – výměnou za jejich politickou podporu vstupu amerických vojsk do Iráku. Avšak představit si je jako strážce jakýchkoli transatlantických hodnot (pokud by tato slova měla vůbec ještě něco znamenat) bych ani ve snu nedokázal. Právě naopak, tyto hodnoty snad mohou vzkvétat jedině tehdy, budou-li před podobnými lidmi chráněny.

V politice se občas vyskytují podivná spojení, a byť se Václav Havel k těmto kuriózním typům přidružil dobrovolně, jeho pozice mezi signatáři byla jedinečná alespoň v jednom ohledu. Všichni ostatní totiž ve chvíli podpisu vykonávali funkci premiérů svých zemí, on jediný byl prezidentem, což v Evropě, kde hlavy států mají především roli symbolickou, není nikterak zanedbatelné. **Svým stvrzením tohoto dokumentu společně se sedmi premiéry mohl tak Havel svést čtenáře *The Wall Street Journal* k domněnce, že se zde vyjadřuje oficiální politika České republiky vůči Iráku.** Ať již toto bylo jeho záměrem či nikoli, opak byl pravdou. Česká zahraniční politika plně spadá do kompetence vlády, která navzdory stávající americké administrativě vždy trvala na tom, že jakákoli vojenská akce vůči Iráku musí mít podporu další rezoluce OSN. Z tohoto důvodu jak český premiér, tak i ministr zahraničních věcí opakovaně prohlašovali, že podpis byl Havlovou soukromou iniciativou, která českou vládu v žádném případě k ničemu nezavazuje. 10] A ještě jedna věc činí Havlovu pozici mezi ostatními signatáři dosti zvláštní: 30. ledna 2003 byl už Václav Havel ze všech evropských prezidentů tím nejméně mocným, neboť jeho úřadování na Pražském hradě mělo vypršet o tři dny později. A tato okolnost jen zvýrazňuje okázalost, hranost jeho skutku.

Tak proč vlastně Havel ten dopis podepsal?

Ediční poznámka

Původně předneseno na konferenci věnované poetice a politice v díle Václava Havla konané v červnu 2005 na univerzitě Michela de Montaigne v Bordeaux.

Poznámky

- 1] „Zajavlenije TASS“, Pravda: Organ Centralnogo Komiteta KPSS, 21. 8. 1968, s. 1.
- 2] J. M. Aznar et al., „United We Stand“, *The Wall Street Journal*, 30. 1. 2003 [<http://online.wsj.com/news/articles/SB1043875685287040744>].
- 3] Pokud není uvedeno jinak, pocházejí veškeré mé citace Havlových textů ze souborného vydání jeho díla, *Spisy*, sv. 1-8, Praha, 1999 a 2007. V textu jsou označeny citace písmenem S, po němž následuje číslo svazku *Spisů* a dále číslo stránky.
- 4] Podrobněji o tomto dopise zpravuje F. Janáček a M. Michálková, „Příběh zvacího dopisu“, *Soudobé dějiny*, 1993, č. 1, s. 87–101

[http://www.68.usd.cas.cz/files/studie/Pribeh_zvaciho_dopisu.pdf].

5] Podle některých komentátorů byl dopis údajně cílen na Radu bezpečnosti OSN. K tomuto soudu je patrně vede jeho poslední odstavec vyzývající tuto organizaci, aby „dostala svým povinnostem“ a odsouhlasila útok proti členskému státu OSN dříve, než by Blixova monitorovací a ověřovací komise mohla vydat svou zprávu o tom, zda se ZHN v Iráku skutečně nacházejí. Takovýto výklad se mi však jeví ošidným, protože nebere v úvahu složení Rady bezpečnosti samé. Vznešená fráze o „ryzím svazku“ spojujícím USA a Evropu, již dopis začíná, zcela opomíjí africké, latinskoamerické a asijské země, které v RB představovaly tři pětiny hlasů. A i kdyby nakrásně zástupci Ruska, Francie a Německa sedli signatářům dopisu na vějičku evropské jednoty a hlasovali pro novou rezoluci opravňující vstup cizích vojsk do Iráku, její schválení by se neobešlo bez nejméně dvou dalších „neevropských“ hlasů. Aznar, et tutti quanti, však rozhodně nemohli být pomýleni natolik, aby si mysleli, že velebením „odvahy, velkorysosti a prozíravosti Američanů“, díky jimž „byla Evropa ve 20. století hned dvakrát osvobozena od tyranie: od nacismu a komunismu“, získají na svou stranu čínského, guinejského, mexického, pákistánského nebo syrského delegáta.

6] Robert C. Byrd, „The Truth Will Emerge“. Citováno podle stránek organizace West Virginia Patriots for Peace [http://www.wvpatriotsforpeace.org/speeches/byrd_05_21_2003.html].

7] Viz např. kompilaci, kterou vydal Bílý dům 22. ledna: „The Apparatus of Lies: Saddam's Disinformation and Propaganda 1990-2003“ [<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/ogc/apparatus/>], případně též následný vilniuský dopis z 5. února, v němž předáci z rumsfeldovské „nové Evropy“ vyhlašují svoji plnou podporu vojenskému řešení irácké krize. Tato akce souzněla s Powelovou prezentací důkazů v OSN o Husajnově faktickém porušování rezoluce č. 1441, kterou politici z východní Evropy shledali „přesvědčivou“, viz „Statement of the Vilnius Group Countries“ [http://www.novinite.com/view_news.php?id=19022].

8] Citováno podle *Australian Broadcasting Corporation*, „Iraq Chronicle: 2003“ [<http://www.abc.net.au/4corners/stories/s695368.htm>]

9] „Dear Mr. Berlusconi...“, *The Economist*, 31. 7. 2003 [http://www.economist.com/displaystory.cfm?story_id=1957150].

10] Přehled českého postoje k irácké krizi podává D. Král a L. Pachta, „The Czech Republic and the Iraq Crisis: Shaping the Czech Stance“, Europeum, leden 2005 [http://www.europeum.org/doc/arch_eur/CR_Iraq_crisis.pdf].

Publikaci *Václav Havel a invaze do Iráku* (32 stran, ofsetový tisk, ISBN 978-80-87705-17-9, doporučená maloobchodní cena: 95,-Kč) vydalo nakladatelství Rubato v srpnu 2014.